

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ВЗАЄМОДІЇ ТА КООРДИНАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ (НА ПРИКЛАДІ КРАЇН З ЦЕНТРАЛІЗОВАНОЮ МОДЕЛЛЮ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬОЇ БЕЗПЕКИ)

Русецький Анатолій Анатолійович - кандидат юридичних наук, здобувач
Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК: 342.95 (477)

У статті на основі аналізу наукової літератури розглянуто зарубіжний досвід організації взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів на регіональному рівні на прикладі країн з централізованою моделлю забезпечення внутрішньої безпеки.

Акцентовано увагу, що французька модель організації і роботи поліцейських структур являє собою досить розгалужену, багаторівневу систему, якій притаманний досить високий ступінь управлінської централізації. І хоча у Франції існує місцева (або муніципальна) поліція, управління її діяльністю здійснює посадова особа, що є представником державної вертикалі влади, а не місцевої територіальної громади. Встановлено, що функції організації і забезпечення взаємодії та координації роботи французьких поліцейських служб, на регіональному рівні покладаються на відповідних керівників, залежно від галузі службової діяльності, у межах якої відбувається співпраця, адже вона, як правило, здійснюється не в загалі, а за окремими функціональними напрямками.

Встановлено, що у Німеччині поряд із федеральними важлива роль належить регіональним механізмам управління правоохоронними органами, тобто поєднаний централізований і децентралізований підходи, який прийнято йменувати комбінованим. Це, відповідно, відображається й на таких управлінських аспектах, як координація і взаємодія, тобто на регіональному рівні першочергову роль у забезпеченні взаємодії і координації правоохоронних органів відіграють саме місцеві органи влади як державні, так і муніципальні, втім у якості головного координатора, як правило, виступають саме ті суб'єкти, які є представниками держави, а не громади. Відзначено, що в якості цікавої особливості правоохоронної системи ФРН те, що у сфері протидії злочинності основний обсяг завдань і функцій як координаційного центру виконує не прокурор, а кримінальна поліція, на загальнодержавному рівні федеральна, а на регіональному – відповідні відділи поліції земель.

Ключові слова: зарубіжний досвід, організація, взаємодія, координація, правоохоронні органи, регіональний рівень, централізована модель забезпечення внутрішньої безпеки.

In the article, on the basis of the analysis of scientific literature, the foreign experience of organizing interaction and coordination of law enforcement activities at the regional level is considered on the example of countries with a centralized model of providing internal security.

Attention is drawn to the fact that the French model of the organization and operation of police structures is a fairly branched, multilevel system, which is characterized by a rather high degree of managerial centralization. Although in France, there is a local (or municipal) police, the management of its activities is carried out by a public official who is a representative of the state of the vertical, instead of the local territorial community. It has been established that the functions of organizing and ensuring the interaction and coordination of the work of French police services are relied upon by the respective leaders at the regional level, depending on the field of service activity within which the cooperation takes place, as it is usually carried out not in the general but on the individual functional directions.

It is established that in Germany, along with the federal, an important role belongs to the regional mechanisms of the administration of law enforcement bodies, that is, combined centralized and decentralized approaches, which are commonly called combined. This, accordingly, reflects on such managerial aspects as coordination and interaction, that is, at the regional level, the primary role in ensuring the interaction and coordination of law enforcement bodies is played by local authorities, both state and municipal, however, as the main coordinator, as a rule, actors who are representatives of the state, and not the communities, are the ones who act. It is noted that as an interesting feature of the law enforcement system of the Federal Republic of Germany, the main scope of tasks and functions as a focal point is not by the prosecutor, but by the criminal police, at the national level, federal, and by the regional departments of the land police.

Key words: foreign experience, organization, interaction, coordination, law enforcement agencies, regional level, centralized model of providing internal security.

В статье на основании анализа научной литературы рассмотрено зарубежный опыт организации взаимодействия и координации деятельности правоохранительных органов на региональном уровне на примере стран с централизованной моделью обеспечения внутренней безопасности.

Акцентировано внимание, что французская модель организации и работы полицейских структур представляет собой достаточно развитую, многоуровневую систему, которой присущий достаточно высокая степень управленческой централизации. И если в Франции существует местная (или муниципальная) полиция, управление её деятельностью осуществляет ответственный работник, который является представителем государственной вертикали власти, а не местной территориальной общественности. Установлено, что функции организации и обеспечения взаимодействия и координации работы французских полицейских служб, на региональном уровне поручаются на ответственных руководителей, в зависимости от вида служебной деятельности, в рамках которой происходит сотрудничество, именно она, как правило, совершается не в общем, а за отдельными функциональными направлениями.

Установлено, что в Германии рядом с федеральным, важную роль поручается региональным механизмам управления правоохранительным органам, то есть соединены центральный и децентрализованный подходы, которые принято называть комбинированным. Это, соответственно, отражается и на таких управленческих аспектах как координация и взаимодействие, то есть на региональном уровне первостепенную роль в обеспечении взаимодействия и координации правоохранительных органов отображают именно местные органы власти, как государственные, так и муниципальные, уже в качестве главного координатора, как правило, выступают именно те субъекты, которые являются представителями государства, а не общественности. Подчеркнуть, что в качестве интересной особенности правоохранительной системы ФРГ то, что в области противодействия преступности основную часть заданий и функций как координационного центра выполняет не прокурор, а уголовная полиция, на общегосударственном уровне федеральная, а на региональном – соответственно отделы полиции земель.

Ключові слова: зарубіжний досвід, організація, взаємодія, координація, правоохоронні органи, регіональний рівень, централізована модель забезпечення внутрішньої безпеки.

Постановка проблеми. В умовах євроінтеграційних процесів, які відбуваються в нашій країні, для того, щоб впровадження необхідних змін і покращень (удосконалень) було максимально доцільним і результативним, щоб нововведення не містили помилок і проблем минулого, цей процес має ґрунтуватися на змістовному та глибокому вивченні зарубіжного досвіду у цій сфері. Адже, по-перше, реформування правоохоронних органів відбувається у відповідності до міжнародних

вимог і стандартів, зокрема тих, що діють у країнах ЄС, а тому логічним є переймати досвід передових зарубіжних країн не лише в частині організації, устрою окремих правоохоронних органів, але й вивчати механізми їх взаємодії і співпраці один з одним, зокрема на регіональному рівні; а по-друге, власний досвід України з питань організації і здійснення взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів на регіональному рівні в значній мірі пов'язаний із радянською епохою

та притаманними їй політичним режимом і адміністративною системою. Враховуючи вище викладене, важливого значення набуває вивчення зарубіжного досвіду організації взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів на регіональному рівні.

Стан дослідження. Слід відмітити, що на необхідності та доцільності вивчення досвіду інших країн у сфері правоохоронної діяльності, зокрема щодо її організації та управління нею, неодноразово наголошували українські дослідники, зокрема: О.В. Кузьменко, І.Д. Пастух, О.Є. Користін, М.Ф. Криштанович, Л.В. Голяк, А.С. Мацко, О.М. Ключев, О.М. Музичук, В.В. Сокурєнко, О.В. Тюрїна, О.С. Пронєвич, Є.Ю. Соболев, С.С. Коломойцев, О. М. Джужа, В. В. Василєвич, О. Ф. Гїда та багато інших. Однак, незважаючи вказане вище, в юридичній літературі відсутнє єдине комплексне дослідження, присвячене зарубіжному досвіду організації взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів на регіональному рівні.

Саме тому метою статті є: розглянути зарубіжний досвід організації взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів на регіональному рівні на прикладі країн з централізованою моделлю забезпечення внутрішньої безпеки.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні в країнах ЄС спостерігаються три моделі забезпечення внутрішньої безпеки – це: 1) централізована, або (континентальна) модель з домінуючою роллю міністерства внутрішніх справ, директивним стилем управління й жорсткою вертикаллю підпорядкування низових ланок центральним органам; 2) децентралізована модель, для якої характерна особливість – відсутність єдиного загальнонаціонального органу, множинність поліцейських сил загальнодержавного, регіонального та місцевого рівнів, переважне зосередження важелів управління поліцейськими силами в руках обласних (регіональних) органів державної влади та органів місцевого самоврядування, яка передбачає значну роль муніципальних органів влади в управлінні поліцією; 3) комбінована (напівцентралізована) модель, особливістю якої є: наявність загальнонаціо-

нального органу (міністерства), відповідального за забезпечення внутрішньої безпеки, координація діяльності розрізнених поліцейських служб; співіснування державних поліцейських служб загальнонаціонального (федерального) та регіонального (рівня штату, землі), а також державної та муніципальної поліції з пріоритетністю розвитку державної поліції [1, с.148]. На жаль, рамки представленого наукового дослідження не дадуть змогу розкрити досвід усіх країн, а тому більш детальну увагу ми приділимо саме державам з централізованою моделлю забезпечення внутрішньої безпеки.

Найбільш яскравим представником централізованої моделі управління правоохоронними органами є Франція. Поліцейська система даної країни відноситься до однієї з найстаріших систем Європи. Сучасна поліцейська система Франції являє собою складний апарат з власною структурою, що покликаний захищати інтереси адміністрації. Структурно вищевказаний апарат складається з таких підрозділів: національна поліція, муніципальна поліція, жандармерія. При цьому всі поліцейські сили країни об'єднані в межах національної поліції, що керується генеральною дирекцією поліції МВС Франції. У період мирного існування держави жандармерія перебуває в оперативному підпорядкуванні МВС. Міністр внутрішніх справ Франції призначається Президентом республіки і є одним із провідних членів уряду. У складі МВС Франції діють: генеральна дирекція Національної поліції; генеральна дирекція місцевих колективів; дирекція громадської безпеки; дирекція регламентації та права; центральна дирекція управління; дирекція особового складу й навчальних закладів поліції; дирекція технічних служб [2].

Національна поліція являє собою громадянську структуру органів правопорядку Міністерства внутрішніх справ, яка представлена, перш за все, у великих містах і населених пунктах, число жителів яких перевищує 16 тис. осіб. Очолює Національну поліцію Генеральний директорат, який також відповідає за діяльність її наступних підрозділів: Генеральна інспекція Національної поліції; Генераль-

ний директорат судової поліції; Директорат нагляду за територіями; Центральний директорат громадської безпеки; Центральний директорат загальної інформації; Центральний директорат прикордонної поліції; Центральна служба Республіканських сил безпеки; Технічна служба міжнародного співробітництва поліції; Департамент охорони високопоставлених осіб [3]. Генеральна дирекція національної поліції діє на всій території Франції, крім Парижа, де компетентна Префектура поліції, що підкоряється безпосередньо Міністру внутрішніх справ. Крім центральних служб, розташованих у Парижі і його передмістях, Генеральна дирекція управління поліції спирається на мережу, що складається з восьми регіональних управлінь по підбору і підготовці кадрів (*délégations régionales au recrutement et à la formation – DRRF*). Крім того, є вісім головних секретаріатів по адміністрації поліції (*secrétariats généraux pour l'administration de la police – SGAP*) і сім адміністративних і технічних секретаріатів поліції (*secrétariats administratifs et techniques de la police – SATP*), розташованих у семи заморських департаментах. Зазначені служби ведуть облік особового складу поліції, нерухомості, транспорту та матеріального забезпечення [4].

Вищезазначені підрозділи Генеральної дирекції Національної поліції Франції мають свої регіональні представництва (підрозділи). Так, наприклад, Центральна дирекція судової поліції (*la Direction centrale de la police judiciaire – DCPJ*) включає в себе як центральні відділи в Міністерстві, так 12 територіальних відділів (9 міжрегіональних і 3 регіональних управлінь судової поліції). Або, скажімо, Дирекція з контролю за територією (*la direction de la surveillance du territoire – DST*). Це розвідувальний підрозділ поліції, що має, крім того, повноваження спеціалізованої судової поліції. Дана дирекція представлена у Парижі двом центральними підрозділами і Кабінетом по державних і міжнародних відносинах, а у провінції Дирекція представлена шістьма регіональними філіями (Ліль, Рен, Бордо, Марсель, Ліон, Мец), поділені на загони (*brigades*) [4].

Слід відмітити, що суттєвим недоліком централізованої системи, яка діяла у Фран-

ції, було те, що поліція переважно зосереджувалась на вирішенні загальнодержавних проблем і недостатньо враховувала інтереси окремих територіальних громад (комун). Задля подолання цієї проблеми з 1983 р. у Франції розпочався процес створення муніципальних поліцейських органів. Реформи початку 80-х рр. XX ст. внесли істотні зміни і до правового поля функціонування поліції. Це стосувалось, зокрема, запровадження нового інституту комісарів, який змінив традиційний для Франції інститут префектів. Загальний стан національної поліцейської системи Франції почав зазнавати суттєвих змін за рахунок, з одного боку, збільшення кількості муніципальних підрозділів, а з іншого, – руйнації централізованого корсету, що ускладнював еластичність служб [5]. Після реформи комісар поліції перестав бути (як це було у випадку з префектом) представником місцевого колективу – департаменту, він діє лише як представник держави, і в цій якості зобов'язаний вживати всіх необхідних заходів для забезпечення публічного порядку (громадська безпека, спокій, санітарія) у департаменті [2, с.74].

Завдання муніципальної поліції – повсякденна поліцейська діяльність в містах. До компетенції муніципальної поліції входять усі питання, які стосуються боротьби зі злочинністю та підтримання громадського порядку. Приблизно половина з числа особового складу муніципальної поліції – службовці під присягою, що носять зброю. Інші співробітники – муніципальні службовці. В рядах муніципальної поліції налічується приблизно 20 000 чоловік [3]. Структура муніципальної поліції визначається напрямками її діяльності, звідси у її складі функціонують: 1) поліція руху (для цієї поліції, котра забезпечує безпеку й безперервність дорожнього руху, встановлюється компетенція залежно від категорії і територіального розташування доріг); 2) поліція видовищ (забезпечує безпеку громадян і правопорядок під час проведення видовищних заходів – концертів, виставок, конкурсів, шоу тощо); 3) поліція споруд, що перебувають під загрозою руйнування (її основним завданням є втручання з метою попередження небезпе-

ки в разі, якщо споруда, котра перебуває під загрозою руйнування, розташована поблизу дороги або площі й загрожує перехожим та особам, які перебувають у самій споруді);- 4) поліція попередження пожеж [2].

Отже, з викладеного видно, що французька модель організації і роботи поліцейських структур являє собою досить розгалужену, багаторівневу систему, якій притаманний досить високий ступінь управлінської централізації. І хоча у Франції існує місцева (або муніципальна) поліція, управління її діяльністю здійснює посадова особа, що є представником державної вертикалі власті, а не місцевої територіальної громади. М. Ф. Криштанович з цього приводу зазначає, що розбудова сучасної структури поліцейської системи даної країни характеризується шляхом своєрідної централізації, коли безпосереднє керівництво поліцейською діяльністю здійснюється в межах особливих ланок міністерства – департаментів або дирекцій, яким безпосередньо підпорядковуються і всі галузеві служби [6]. Звідси функції організації і забезпечення взаємодії та координації роботи французьких поліцейських служб, на регіональному рівні покладаються на відповідних керівників, залежно від галузі службової діяльності, у межах якої відбувається співпраця, адже вона, як правило, здійснюється не взагалі, а за окремими функціональними напрямками.

Сусідня із Францією Федеративна Республіка Німеччина (далі ФРН) є флагманом ЄС як у економічному сенсі, так і з точки зору політико-правового розвитку. Одна із ключових особливостей організації правоохоронних органів у даній державі обумовлена її адміністративно-територіальним устроєм. Так, у ФРН діють як федеральні, тобто загальнодержавні правоохоронні органи і служби, так і такі правоохоронні суб'єкти земель. Сучасну систему правоохоронних органів Німеччини складають: органи юстиції (федерального і земельного рівнів); поліцейські служби 16 федеральних земель; федеральні поліцейські відомства; федеральне митне відомство (підпорядковане Федеральному відомству фінансів); органи охорони Конституції (Федеральне відомство охорони Конституції підпорядковується МВС ФРН) [2].

Одним із ключових суб'єктів правоохоронної діяльності у ФРН є федеральне Міністерство внутрішніх справ, яке має компетенцію значно ширшу, ніж МВС інших країн. Фактично МВС ФРН контролює всі основні сфери внутрішнього життя країни. Федеральне Міністерство внутрішніх справ розробляє спільну політику боротьби зі злочинністю та охорони громадського порядку [7]. Структура Федерального Міністерства внутрішніх справ ФРН із таких ланок: «Р» – дане відділення поліції міністерства, має дві філії: правоохоронні органи і боротьби з тероризмом; «ІS» є внутрішнім відділом безпеки, який захищає німецьку державу від політичного екстремізму; «В» контролює і управляє німецькою Федеральною поліцією; «М» відповідає за імміграцію, інтеграцію, біженців та європейську гармонізацію; «Z» є центральним офісом; «G» відповідає за політику щодо Європи і міжнародних подій; «D» відповідає за цивільну службу; «О» несе відповідальність за адміністративну модернізацію організації; «SP» відповідає за спорт; «V» відповідає за конституційне, державне, адміністративне та європейське право [8].

Кожна із зазначених ланок у межах своїх повноважень забезпечує взаємодію і координацію органів і служб поліції, при цьому окремо слід відмітити: підрозділ В – *Angelegenheiten der Bundespolizei* (справи поліції), що забезпечує координацію виконання підрозділами федеральної поліції (прикордонної, залізничної, повітряної, береговою охороною, допоміжні служби та н..) своїх завдань; та підрозділ КМ – *Krisenmanagement und Bevölkerungsschutz* (кризове управління та захист населення) забезпечує підтримку постійний зв'язок Міністерства внутрішніх справ з силами безпеки на міжнародному, федеральному і земельному рівнях [9].

Федеральна поліція (*Bundespolizei* або *BPOL*) підпорядковується Міністерству внутрішніх справ і виконує комплексні завдання відповідно до Федерального закону про поліцію і низки інших законодавчих актів. У 1998 році в Німеччині була проведена реформа органів поліції. Свою нинішню назву Федеральна поліція отримала 1 липня 2005 року після

відповідного перейменування своєї попередниці – Федеральної служби охорони кордону (Bundesgrenzschutz або BGS) [10]. Наразі у Німеччині налічується п'ять регіональних штаб-квартир Федеральної поліції, які розташовуються в містах Бад Брамштедт (Bad Bramstedt), Берлін, Фульдаталь (Fulda), Мюнхен і Санкт Августин (Sankt Augustin). Штаб-квартири підпорядковуються безпосередньо Міністерству внутрішніх справ у якості проміжних компетентних федеральних органів влади в регіонах. Іншими офіційними структурами, які виконують ключові функції, є Центральне бюро Федеральної поліції (розташоване в м. Кобленц) і Федеральна академія поліції (розташована в м. Любек). На додаток до перерахованих вище структур на території країни знаходяться 19 окружних поліцейських офісів, які володіють певним рівнем повноважень органів влади федерального рівня і підпорядковані відповідним штаб-квартирам Федеральної поліції. Серед них – Федеральна морська поліція як складова частина штаб-квартири Федеральної поліції «Норд» [8].

Основними функціями сьогоденної Федеральної поліції є: забезпечення безпеки кордону, включаючи охорону морського узбережжя; охорона федеральних будівель і дипломатичних місій, розташованих у м. Берліні і колишній столиці м. Бонні, а також двох вищих судів Німеччини – Федерального конституційного суду і Вищого федерального суду в м. Карлсруе (Karlsruhe); організація мобільних сил реагування Федерального уряду з метою захисту офіційних осіб під час проведення заходів у межах країни; забезпечення безпеки в міжнародних аеропортах і на залізницях; організація сил по боротьбі з тероризмом (підрозділ GSG9); захист повітряного простору [8].

У ході своєї діяльності федеральна поліція тісно взаємодіє з організованою мережею різного роду служб безпеки федерального і земельного підпорядкування і на основі партнерства з колегами-поліцейськими федеральних земель і прикордонними службами зарубіжних країн [10]. Зокрема, в межах співпраці співробітники Федеральної поліції можуть залучатися як додаткові сили для посилення

загонів земельної поліції за запитом уряду тієї чи іншої федеральної землі [8].

Кожна із 16 земель ФРН має власні поліцейські формування, організація яких у кожній землі своя. Це обумовлено тим, що згідно з Конституцією Німеччини формування і керівництво поліцейськими структурами є власною прерогативою урядів федеральних земель. Втім, у цілому, загальна організація поліцейських служб залишається більш-менш однаковою і представлена наступним чином: Земельне відомство кримінальної поліції; Земельна поліцейська служба; Екстрена поліція / чергова поліція; Водна поліція; Повітряна поліція; Спеціалізовані воєнізовані тактичні загони [10].

За обсягом виконуваних повноважень поліція земель поділяється на державну (земельну), окружну, повітову і міську (муніципальну). Вся поліція земель підпорядкована міністерству внутрішніх справ, за винятком міської поліції, яка перебуває у віданні органів міського самоврядування і фінансується з міського бюджету. Основними завданнями поліції земель є запобігання злочинам (у співпраці з Федеральною кримінальною поліцією) і забезпечення безпеки дорожнього руху. До обов'язків також належать підтримка внутрішнього порядку під час багатолюдних демонстрацій, дії під час стихійного лиха, безладу, а також захист свободи і демократії на федеральному і земельному рівнях [11, с.155].

Висновок. Отже, аналіз організації та функціонування правоохоронних органів ФРН свідчить про те, що у даній країні поряд із федеральним важлива роль належить регіональним механізмам управління правоохоронними органами, тобто поєднаний централізований і децентралізований підходи, який прийнято йменувати комбінованим. Це, відповідно, відображається й на таких управлінських аспектах, як координація і взаємодія, тобто на регіональному рівні першочергову роль у забезпеченні взаємодії і координації правоохоронних органів відіграють саме місцеві органи влади як державні, так і муніципальні, втім в якості головного координатора, як правило, виступають саме ті суб'єкти, які є представниками держави, а не громади.

Також слід відмітити в якості цікавої особливості правоохоронної системи ФРН те, що у сфері протидії злочинності основний обсяг завдань і функцій як координаційного центру виконує не прокурор, а кримінальна поліція, на загальнодержавному рівні федеральна, а на регіональному – відповідні відділи поліції земель.

Література

1. Проневич О. С. Моделі управління поліцією: аналіз зарубіжного досвіду / О. С. Проневич // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності : зб. наук. праць. 2009. № 1. С. 145–167.
2. Соболев, Є. Ю. Досвід організації та діяльності поліції провідних країн Європи [Електронний ресурс] / Є. Ю. Соболев, С. С. Коломойцев // Форум права. 2010. № 2. С. 461–466 . Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-2/10cejppk.pdf>.
3. Правоохранительные органы государств-участников и партнеров ОБСЕ / Франция // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://polis-cp.osce.org/countries/details?item_id=24
4. Полиция Французской Республики. Национальная полиция / Бирюков П. Н./ «Евразийский юридический журнал» // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://eurasialaw.ru/nashi-rubriki/politsiya-gosudarstv-mira/politsiya-frantsuzskoj-respubliki>
5. Centralizacja a decentralizacja // Gazeta policyjna. 2003. № 48
6. Европейский досвід державного управління органами поліції та можливості його використання в Україні / М. Ф. Криштанович // Актуальні проблеми державного управління. 2015. № 1. С. 287-293. -- Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/arpy_2015_1_42
7. Адміністративне право зарубіжних країн : курс лекцій / О. В. Кузьменко, І. Д. Пастух, О. Є. Користін та ін. ; за ред. О. В. Кузьменко. К.: Юрінком Інтер, 2014. 528 с. Бібліогр. в кінці тем. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://pidruchniki.com/1376110658838/pravo/velikobritaniya#153>
8. Раевский П.А., С.А. Пархоменко.- Организация правоохранительной системы в некоторых федеративных странах мира / Информационно-справочные материалы // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://komitetgi.ru/upload/iblock/538/538b9dcf40eca849375fa5f15da10d26.pdf>
9. Полиция Федеративной Республики Германия / Бирюков П. Н./ «Евразийский юридический журнал» // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://eurasialaw.ru/nashi-rubriki/politsiya-gosudarstv-mira/politsiya-federativnoj-respubliki-germaniya>
10. Правоохранительные органы государств-участников и партнеров ОБСЕ / ФРН // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://polis-cp.osce.org/countries/details?item_id=17
11. Порівняльне правознавство: Курс лекцій / Л. В. Голяк, А. С. Мацко, О. В. Тюріна. К.: МАУП, 2004. 200 с.